

Sultanova N. V.

GENESIS AND DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS FOR GIRLS
IN THE CONTEXT OF THE REFORMATION OF THE SCHOOL EDUCATION SYSTEM
IN UKRAINE (THE SECOND HALF OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)

The results of the development of women's education in Ukraine in the context of reforming transformations in education in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries have been represented in the article. In accordance with the main tasks of the research, the author has examined the state of school education at this time, the preconditions for reforming educational changes and their implications on the territory of Ukraine. The contents of female education in educational establishments of the country, particular details and directions of girls' education in institutions of secondary education during the studied period have been defined.

The particular attention in the article has been devoted to the analysis and presentation of its results during the study of the process of reforming the system of secondary education. It has been proved that the transformations that took place during the reform of the school affected not only the form but also the content of the girls' preparation, and therefore the quality of the general educational activity of secondary education establishments.

It has been found out that among the main tendencies of the development of women's education at this time, there were the gradual easing of the church's influence on the activity of educational establishments, along with the increasing attention of the state to gymnasium education; the development of new forms and methods of training women and their involvement in vocational education; the regulation of women's education by official documentation (rules, regulations, statutes, plans, programs, etc.) and the predominance of a more secular context in the process of its development.

The author of the article has represented the system and analysed the types of educational establishments in Ukraine during the studied period, including in which girls could acquire general primary and secondary education. The dynamics of the process of opening women's gymnasiums and pro-gymnasium in the educational districts that were located in Ukraine have been confirmed.

Key words: education, women's education, girls' training, educational establishments for women, gymnasium, reform of the education system, the second half of the XIX – the beginning of the XX century, historical and pedagogical research.

Дата надходження статті: «29» квітня 2019 р.

УДК 37:08:355.1

Базрій М. А.*

**ВНЕСОК ПИСЬМЕННИКІВ – ЧЛЕНІВ НТШ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
КІНЦЯ XVIII – 30-ТИХ РОКІВ XX СТ. В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ**

Друга половина XVIII ст. в історії української педагогічної думки може бути визначена, як період занепаду освіти. Причиною цього занепаду стали соціально-політичні процеси, що розгорталися тоді на території України, й проявилися в стійкій орієнтації Росії на втрату політичної автономії Української держави, що призвело до знищення Гетьманщини, Запорізької Січі й надання цим землям статусу губерній Російської імперії; поширенні загальноросійського кріпацтва на колишніх українських вільних селян; скасування традиційних привілеїв і самобутності української православної церкви й підпорядкування її Святому Синоду й російському царю; закритті братських і народних шкіл без повноправної заміни їх іншими навчальними закладами; забороні української мови, українських книжок, театру. Як наслідок, українська школа, освіта, педагогіка, національне виховання, культура занепадають, в освіті – першості набувають загальноросійські освітні настановлення, що знайшли своє відображення в XIX ст.

*© Базрій М. А.

У статті проаналізовано внесок письменників-членів НТШ у розвиток української освіти. У числі найвагоміших здобутків відновленого НТШ є його досягнення у видавничій сфері. Товариство підготувало й видрукувало самостійно та спільно з іншими науковими та навчальними інституціями близько 1000 книжкових та періодичних видань.

НТШ має глибокі традиції, пов'язані не тільки з дослідженням і популяризацією історії української науки, а й із формуванням науково-інформаційних видань, що стосуються розвитку історії науки в Україні. Як перша суспільна національна академія наук НТШ створило в 1900 р. перше серійне видання «Хроніку НТШ», що започаткувало на періодичній основі історіографію українського наукового життя.

Одним із засадничих принципів було публікування матеріалів, пов'язаних безпосередньо з Україною. Цим закладено основу, а заодно й наукову базу для подальшої праці й взаємозв'язків з українськими та зарубіжними дослідниками, що простежується з публікацій, зокрема основного друкованого органу Товариства — «Записок НТШ», що мали також забезпечувати міжнародні контакти.

Ключові слова: НТШ, Західна Україна, письменники-педагоги, громадські діячі, учительство, духовенство, освіта, наука, мистці.

У кінці XVIII – першій половині XIX ст. єдиною освіченою верствою населення на західноукраїнських територіях було духовенство. У такій ситуації знаходилися українці впродовж століть польського панування, і тільки з приєднанням Галичини до Австрійської імперії з'явилися якісь можливості культурного поступу.

Наукові товариства як один із найцікавіших і водночас найменш досліджених феноменів культури виступають як одна із форм громадських об'єднань, що виникають з ініціативи окремих осіб і діють на засадах саморегулювання. Вони відіграли значну роль у розвитку науки та культури України. Наслідки москвофільського руху стали відчутними та в пізніші історичні періоди, зокрема в проблемі русинства [3, с. 73].

Саме тому з метою аналізу наукового та навчально-методичного напрацювання українських письменників Західної України означеної доби визначено внесок письменників – членів НТШ у розвиток української освіти. НТШ має глибокі традиції, пов'язані не тільки з дослідженням і популяризацією історії української науки, а й із формуванням науково-інформаційних видань, що стосуються розвитку історії науки в Україні. Одним із засадничих принципів було публікування матеріалів, пов'язаних безпосередньо з Україною.

Метою статті є спроба проаналізувати та узагальнити внесок письменників-членів НТШ Західної України означеного періоду в розвиток освіти.

Внесок письменників – членів НТШ у розвиток української освіти означеного періоду донині не були об'єктом спеціального комплексного дослідження. Відображення актуальних освітніх проблем українського суспільства та виховання національно-свідомої особистості у творчості письменників Західної України кінця XVIII ст. – 1939 частково опрацьовано в дослідженнях М. Алексієвця, О. Барвінського, О. Романіва та ін.

Активна та свідомо частина інтелігенції брала участь у роботі українських культурно-освітніх організацій: товариство «Просвіта» і НТШ. При цьому Товариство імені Шевченка стало другим після створення «Просвіти» реальним кроком формування на українських землях Австро-Угорської імперії, повноцінного українського громадянського суспільства, як форма вияву національної активності у всіх сферах суспільного життя народу.

Створення таких товариств була спричинена складністю пошуку консенсусу між представниками різних частин України, необхідністю вироблення єдиної узгодженої позиції, яка б водночас не суперечила чинному законодавству пануючої Австро-Угорської імперії. Загалом ідея цих товариств працювала на формування культурної нації, сповідуючи виключно європейські культурно-освітні цінності, «тягнулася»

до рівня європейської нації, тому тут прослідковується запровадження європейських цінностей в українському націєтворенні, а саме: демократія, право, державність, освіта, людина, наука, свобода слова, вибору тощо. Варто зазначити, що внутрішні українські цінності добре співвідносилися й були співзвучними із загальноєвропейськими, з єдиною відмінністю – на десятиліття загальмованістю процесів [4, с. 17].

Однак не варто було б ідеалізувати здобутки Товариства в досліджуваній період. Олександр Барвінський писав у вміщеній у першому томі «Записок Товариства імені Шевченка» (1892 р.) статті: «А все ж таки при найщиріших змаганнях своїх членів не змогло товариство ім. Шевченка вповні сповнити цієї великої задачі, щоб справді стати осередком і огнищем розвитку літератури та науки української. Адміністрація друкарні та фінансова сторона товариства забирали кожночасному виділові товариства вельми багато часу й випирали літературні й наукові змагання на другий план» [2, с. 210].

Товариство виникло в 1873 р. у Львові як літературно-видавнича організація, що публікувала літературні та наукові твори й часописи, усіляко сприяла розвитку української словесності. Прогресивні діячі культури, культурно-освітні організації поширювали та пропагували твори українських письменників-педагогів. І, попри невеликі здобутки в науковій чи видавничій діяльності, відіграло значну роль у розвитку української освітянської думки. Це було зумовлено тим, що товариство стало першою організаційною формою об'єднання українців незалежно від державних кордонів [1, с. 23].

Варто зауважити, що ще на початку організації Товариства ім. Шевченка в 1873 р. для друку своїх видань товариство заклало невелику друкарню. Після реформи Товариства з літературного в наукове (1893 р.) друкарня НТШ отримує державні замовлення, переважно на друк шкільних підручників.

Проаналізувавши діяльність НТШ у досліджуваній період, варто зазначити, що з кінця XVIII ст. розгортає активну літературну й громадсько-культурну діяльність західноукраїнська інтелігенція, що черпала ідейно-художні та суспільно-політичні імпульси переважно з прогресивних традицій, політико-публіцистичних творів російської та української літератури. У перші 20 років свого існування Товариство обмежувалося, в основному, завданнями, передбаченими статутом, – «вспомогати розвій руської (малоруської) словесності», тобто переважно літературною та видавничою діяльністю. Проте засновники Товариства прагнули створити потужний науковий осередок [1, с. 28].

Попри репрезентативний склад засновників товариства, воно б не набуло одразу ж після заснування, загальноукраїнського характеру, коли б його створення було винятково ініціативою його засновників. Михайло Грушевський з цього приводу писав: «Ініціатива заснування Товариства імені Шевченка вийшла від кількох патріотів з російської України. Коли після урядових репресій проти українського слова в Росії при кінці 60-их рр. надії українських патріотів усе сильніше зверталися на Галичину і її молодий національний рух, на початку 70-х років з'явилася між ними гадка – заснувати у Львові якусь постійну інституцію для розвою українського слова» [4, с. 39].

У цьому зв'язку варто згадати постать Михайла Сергійовича Грушевського (1866–1934 рр.), який розпочав науково-організаційну діяльність у Науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка (НТШ) ще в 1892 році. У Львові він очолив історико-філософську секцію Наукового товариства імені Шевченка, створив й очолив археографічну комісію НТШ (1896–1913 рр.) [5, с. 181].

Упродовж більшої частини історії НТШ його структуру визначали три секції: історично-філософська, філологічна та математично-природописно-лікарська. На початку роботи НТШ діяло п'ять комісій, і однією з первинних та основоположних була мовознавча. М. С. Грушевський залучив до роботи в НТШ студентів, молодих викладачів. Він займався редагуванням «Записок Наукового товариства імені

Шевченка», і саме завдяки його організаторським здібностям вдалося видати більше 100 томів [1, с. 71].

На початку 1897 року Михайла Грушевського обрали головою НТШ (1897–1913 рр.). Під його керівництвом розроблені статuti НТШ (1896 р., 1898 р., 1901 р., 1903 р., 1904 р.), в основу яких були покладені суто наукові, а не політичні й культурні завдання, що викликало опозиційні настрої щодо нього. Реорганізуючи НТШ в академічну установу світового рівня (створення бібліотек, музеїв, збирання архівного матеріалу), М. С. Грушевський сприяв переходові української науки від поодиноких індивідуальних історичних пошуків до організованого, колективного й систематичного вивчення історії України та створив власну наукову школу, що виконувала освітню (підготовка істориків-професіоналів) і дослідницьку (вивчення широкого кола проблем історії України) функції.

У межах історико-філософської секції під керівництвом М. Грушевського виросла значна історична школа: С. Томашівський, І. Джиджора, І. Кревецький, І. Крип'якевич, М. Кордуба. До когорти вчених-правників та суспільствознавців належали К. Левицький, В. Охримович та ін.

Філологічна секція, окрім І. Франка, мала особливо багато видатних західноукраїнських учених (О. Огоговський, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський, С. Єфремов, В. Щурат), етнологів (В. Гнатюк, О. Колесса, Ф. Колесса, В. Шухевич. Першими дійсними членами філологічної секції були О. Барвінський, В. Гнатюк, І. Кокорудз, О. Колесса, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський, І. Франко, О. Огоновський, О. Партицький і чимало молодих науковців.

Зокрема, на початку минулого століття значний внесок у роботу НТШ зробив Володимир Михайлович Гнатюк (1871–1926 рр.), який у 1899 році став секретарем НТШ. Від 1916 р. – голова етнографічної комісії НТШ [6].

Будучи редактором видань НТШ, уклав близько 60 томів етнографічного збірника та матеріалів для української етнології. Будучи членом редакції «Етнографічного збірника» та «Матеріалів до українсько-руської етнології», В. Гнатюк регулярно поповнював ці видання власними науковими розвідками. В «Етнографічному збірнику» вміщував матеріали науково-систематизовані, із зведеними варіантами та численними паралелями зі світової (насамперед, слов'янської) літератури [7, с. 16].

Основними авторами статей «Матеріалів...» є науковці: В. Гнатюк, М. Кордуба, В. Шухевич, М. Зубрицький та ін. Чималий внесок у розвиток української етнографії зробив В. Шухевич, який видав у чотирьох томах під назвою «Гуцульщина». До «Гуцульщини» увійшли статті «Фізіографічний огляд», «Етнологічний огляд», «Статистичний огляд», «Гуцульське село», «Гуцульський осередок», «Гуцульська церков», «Гуцульська ноша», «Гуцульський харч», а також записи, пов'язані із заняттями гуцулів та ремеслами, якими вони займалися тощо. В окремому томі науковець ще видав власним накладом гуцульські оповідання [6].

У 1914 р. був обраний дійсним членом НТШ Василь Григорович Щурайт (1871–1948 рр.), а з 1915 по 1923 був його головою; брав активну участь у боротьбі за Український університет. У 1923–1932 рр. головою НТШ у Львові був Кирило Йосипович Студимський, гербу Прус (1868–1941 рр.). Довголітній директор філологічної секції і (1923–1932 рр.) голова НТШ (установив близькі зв'язки з ВУАН у Києві, але, захопившись розвитком науки в УРСР у 1920-х роках, не критично поставився до політики радянської влади) [7, с. 57].

Третя секція НТШ – математично-природописно-лікарська (МПЛС) охоплювала широкий спектр стислих наук, починаючи від математики до медицини, і в межах якої вперше в нашій історії почато генерування україномовного наукового продукту в галузі стислих наук. Тут яскраво виділяються імена математика В. Левицького, природодослідника М. Мельника, лікаря Є. Озаркевича та ін.

Замовлення до друкарні Товариства надходили від шкільних закладів: Торговельної школи, Української приватної гімназії в Рогатині, Гімназії Василянок, Evangelische Schule, Бурси ремісничої. Окремі товариства та установи замовляли друк своїх періодичних видань. «Взаїмна поміч учителів» друкувала «Учительське Слово», «Сокил Батько» – «Вісти з Запорожжя», Товариство «Міщанське братство» в 1913 р. дало замовлення на 6000 примірників першого числа «Вістей промислових» (16 сторінок). Окрему групу замовників становлять приватні особи. Їхні замовлення – фірмові листи, бланки, візитівки, виборчі відозви кандидатів до сейму – В. Бачинського, Л. Цегельського, Є. Озаркевича та ін. Друкарня виконує замовлення Н. Кобринської, Т. Франка, М. Лозинського, І. Свенціцького. (Це, зокрема, 1000 прим. п'єси Метерлінка «Синьобородий і Аріяна» для «Жіночої бібліотеки» Н. Кобринської, 700 прим. «З чужої левади» Т. Франка тощо) [1, с. 112].

Отже, поява та діяльність Товариства стала реальною формою використання українцями прав та свобод на створення громадських організацій, інших форм національно-громадянської активності. Це стало стимулом до досягнення інших здобутків народів Австро-Угорської імперії, зокрема створення національних академій наук. Перетворення товариства з суто літературного на наукове з намаганням перетворення його на повноцінну наукову інституцію з відповідною державною підтримкою є одним з проявів таких прагнень.

Важливість товариства як наукової інституції полягає ще й у тому, що від самих початків своєї діяльності воно мало загальноукраїнський характер. Ставши формою консолідації українців, НТШ водночас, стало механізмом консолідації та витворення української національної інтелігенції в Галичині, Буковині, Закарпатті.

Таким чином, створення товариства та придбання ним друкарні дало змогу збільшення кількості українськомовних видань. Наявність права видавати літературу та періодику рідною мовою, що його надавало чинне законодавство всім народам Австро-Угорської імперії, до появи друкарні товариства, нічого не давало розвитку української літератури, через відсутність суто технічних можливостей для його реалізації. Друкарня стала для українців наочним прикладом того, що для ефективного використання своїх прав і можливостей, необхідним є не тільки їхнє законодавче, але й технічне забезпечення, створення реальних умов та можливостей для їх використання.

Отже, становлення освітянського процесу на західноукраїнських землях відбувався складно та тривало, через вплив на свій розвиток особливостей формування австро-угорської освітньої системи кінця XVIII – початку ХХ ст. Варто зазначити, що в цю епоху загострення економічних, політичних і соціальних суперечностей (відмирання феодальних порядків, повоєнна розруха, голод, часті епідемії, протистояння капіталу й бідності, безграмотність більшості населення тощо) актуалізується ідея повсюдного поширення знань, мистецтва, культури та освіти, які могли б протидіяти усім негативним суспільним проявам.

Таке усвідомлення породжує значну кількість практичних кроків щодо втілення стратегічних альянсів між освітніми установами й письменниками-педагогами та громадськими діячами означеного періоду, які у своїх роботах зображують реалістичні картини, що відображають дійсний стан суспільства, що становлять значний дослідницький інтерес, вартий подальшого вивчення.

Література:

1. Алексієвцев М. М., Савенко В. В. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Тернопіль: Літопис, 1999. 188 с.
2. Барвінський О. Про заснування і дотеперішній розвиток товариства ім. Шевченка у Львові. *Записки Товариства імени Шевченка*. Ч. 1. Л.: Товариство імени Шевченка, 1892. С. 209–212.
3. Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини ХІХ століття. К.: КІС, 2010. 272 с.

4. Зайцева З. І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). К.: КНЕУ, 2006. 368 с.
5. Історія України / відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. кол. Ю. Зайцев. Вид. 4-те. Львів: Світ, 2003. 520 с.
6. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г – Д / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.
7. Романів О. Наукове товариство ім. Шевченка. 130 років праці для України. Львів, 2003. 40 с.

Bagriy M. A.

THE CONTRIBUTION OF WRITERS-MEMBERS OF NTSH OF WESTERN UKRAINE
OF THE END OF XVIII - 30 YEARS OF THE XX CENTURY
IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN EDUCATION

The second half of the XVIII century in the history of Ukrainian pedagogical thought can be defined as a period of decline of education. The reason for this decline was the socio-political processes that then unfolded on the territory of Ukraine and manifested itself in: a steady orientation of Russia to the loss of political autonomy of the Ukrainian state, which led to the destruction of the Hetmanate, the Zaporizhska Sich and the granting of these lands the status of provinces of the Russian Empire; the spread of all-Russian serfdom to former Ukrainian free peasants; the abolition of the traditional privileges and identity of the Ukrainian Orthodox Church and its subordination to the Holy Synod and the Russian Tsar; the closure of fraternal and national schools without their full replacement by other educational establishments; ban on the Ukrainian language, Ukrainian books, theater. As a result, the Ukrainian school, education, pedagogy, national upbringing, culture are declining, in education - the all-Russian educational attitudes, which were reflected in the nineteenth century, take priority.

The article analyzes the contribution of NTSH writers to the development of Ukrainian education. Among the most significant achievements of the restored NTSH is its achievements in the publishing sphere. The Society has prepared and printed about 1000 books and periodicals on its own and jointly with other scientific and educational institutions.

The NTSH has deep traditions related not only to the study and popularization of the history of Ukrainian science, but also to the formation of scientific and information publications related to the development of the history of science in Ukraine. As the first public national academy of science, it created the first serial edition of the «NTU Chronicle» in 1900, which began on a periodic basis the historiography of Ukrainian scientific life.

One of the fundamental principles was the publication of materials directly related to Ukraine. This provided the basis, as well as a scientific basis for further work and relations with Ukrainian and foreign researchers, which is traced from publications, in particular, the main printed organ of the Company – «Notes of NTSH», which were also intended to provide international contacts.

Key words: NTSH, Western Ukraine, writer-educators, public figures, teaching, clergy, education, science, artists.

Дата надходження статті: «27» квітня 2019 р.

УДК 378.1

Вербій І. В.*

СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
СУДНОВОДІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті розглянуто історико-педагогічні аспекти розвитку соціокультурної складової професійної підготовки майбутніх судноводів у закладах освіти України другої половини ХХ ст. Констатовано, що соціокультурна складова залежить від певного контексту, у якому функціонує суспільство, а її змістове наповнення викликане суспільними, соціальними,

*© Вербій І. В.